

УДК 94–058.1(477.4)«18»

Ярцун Ю. О.,
аспірантка кафедри історії України, Уманський
державний педагогічний університет ім. Павла Тичини
(Україна, Умань), yulia.yartsun90@gmail.com

ХВОРОБИ ШЛЯХТИ ТА ЇХ ЛІКУВАННЯ У ХІХ СТОЛІТТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

У контексті досліджень з історії повсякдення привілейованих верств суспільства на українських землях автор звертає увагу на аспекти здоров'я, гігієни, хвороб та їх лікування, як запоруку життя в середовищі шляхти Київщини у ХІХ ст. Реалізуючи мету дослідження, на основі аналізу мемуарів сучасників та архівних джерел визначити причини смертності та основні хвороби, поширені серед шляхти Київської губернії в ХІХ ст., автор робить наступні висновки. По-перше, причинами смертності були не тільки хвороби. Поширеним і звичним явищем було нехтування власним життям, що проявлялось в проведенні дуелей як способі демонстрування своєї шляхетності. По-друге, смерть трактувалась як «воля Божя», звідси випливає наступний цікавий факт: професія лікаря не завжди була синонімом поваги в суспільстві. По-третє, методи лікування часто були неадекватними, не давали очікуваного ефекту, можливо, саме це було причиною непопулярності в суспільстві офіційної медицини.

Ключові слова: шляхта, Київська губернія, ХІХ ст., мемуарна література, хвороби, гігієна, медицина.

Приділяючи увагу глобальним проблемам політичної, економічної та соціальної історії, поза увагою дослідників залишається багато інших аспектів життя різних соціальних груп, які, на перший погляд, видаються неважливими. Завдячуючи масштабній роботі представників школи Анналів по популяризації нових ідей історіописання, вектор зацікавлень науковців кардинально змінює свій напрям. Поява цінних праць, присвячених історії повсякдення, приватності, мікроісторії і т.д. довели та доводять науковому світу недооціненість та важливість напрацювань такого характеру.

У контексті досліджень з історії повсякдення привілейованих верств суспільства на українських землях доцільно звернути увагу на аспекти здоров'я, гігієни, хвороб та лікування, як запоруку життя в середовищі шляхти Київщини у ХІХ ст.

Праць, присвячених, в рамках історії повсякдення, здоров'ю, хворобам та лікуванню шляхти у ХІХ ст., а тим паче, географічно обмежених Київською губернією, ще не написано. Наявна інформація епізодично зустрічається в розвідках О. Ціборовського та В. Сороки [20], В. Перерви [6], Є. Лоска [5], І. Кривошеї [4], Т. Чубіної [21], А. Наперали [27], К. Вожняка [31] та інших дослідників.

Вагому частину джерельної бази становлять мемуари сучасників (В. Ласоцький [26], Г. Дзялинська [23], Е. Тарше [30], Н. Олізар [28], Т. Бобровський [22], Ш. Конопацький [25], Ф. Равіта–Гавронський [29]), статистичні відомості І. Фундукля [7] та архівні матеріали, які зберігаються в Державному архіві Київської області (ДАКО) та Центральному державному історичному архіві України (ЦДІАК).

Мета дослідження – на основі аналізу мемуарів сучасників та архівних джерел визначити причини смертності та основні хвороби, поширені серед шляхти Київської губернії в ХІХ ст.

Завдання дослідження:

- 1) з'ясувати причини виникнення хвороб у середовищі шляхти;
- 2) дослідити методи лікування різноманітних хвороб, їх ефективність, та недовіру до офіційної медицини;
- 3) висвітлити місце лікаря в суспільстві та ставлення до лікарського фаху.

ХІХ ст., попри очевидний прогрес в науці, промисловості, благоустрою міст та сіл, все ще залишалось століттям з низьким рівнем життя та низькою санітарно–гігієнічною культурою. Характерними негативними факторами, що впливали на захворюваність з частими летальними наслідками, були низька культура побуту та особистої гігієни, незадовільний санітарний стан міст та сіл, недовіра до медицини та висока плата за медичні послуги.

На зменшення населення Київської губернії негативно вплинули російсько–французька війна 1812–1814 рр., російсько–турецькі війни, епідемія віспи у 1802, 1807 та інших роках, чума в Молдові у 1828 р. та епідемія холери в 1831 р. У ці та близькі до них роки (1810, 1826, 1827) в Київській губернії формувалися та розміщувалися на постій війська. Квартирна та підводна повинності виснажували господарство і стан здоров'я бідного населення. Поширювалися тиф, дизентерія та інші інфекційні хвороби [20, с. 78–79]. Звісно, шляхта, як привілейований стан, особливо до 1830 р., мала змогу кращої організації свого побуту та доступу до лікарських послуг, але це не убезпечувало її від інфекцій, які вражали людей незалежно від майнового статусу.

Аналізуючи мемуари ХІХ ст., прослідковуємо, особливо починаючи з другої половини століття, зростання зацікавлення різними аспектами, що стосуються здоров'я, гігієни та хвороб. Це пояснюється новими науковими відкриттями та, що найважливіше, поступовими змінами в свідомості людей.

Польська дослідниця А. Наперала вказує, що у ХІХ ст. в середовищі шляхти ще продовжували панувати упередження щодо причин хвороб, які часто пов'язували з гріхом та покаянням. Здоров'я було справою приватною, домашньою та інтимною. Така позиція стосовно здоров'я та хвороб підкріплювалася релігійними віруваннями та забобами [27, с. 350].

Як свідчать джерела, страх перед хворобами, що у ХІХ ст. спричиняли масову смертність, оминаючи холеру та тиф, назви яких були синонімами смерті, посилювався при діагнозі сухот (туберкульозу), до яких призводило запалення легень та грип [31, с. 370].

І. Фундуклей, крім холери, тифу та туберкульозу, дає наступний перелік найпоширеніших хвороб від яких помирили жителі Київської губернії (дані за 1835–1844 рр.): лихоманка, запалення легень та інших органів, водянка, пронос, цинга, падуча хвороба (епілепсія), параліч, аневризма, скарлатина, віспа, кір, язви і т.д. Що цікаво, до хвороб І. Фундуклей зараховує також старість [7, с. 157–158].

Сприятливими чинниками для інфекційного зараження переліченими хворобами була відсутність гігієни. Під гігієною розуміємо чистоту тіла та духу, приміщень, одягу, здорове харчування. Г. Дзялинська, описуючи умови проживання в Києві під час контрактів, звертає увагу на клопів, брудний посуд, немиті тіла [23, с. 56]. Ф. Равіта–Гавронський, перебуваючи у в'язниці на Печерську, залишив опис брудних камер, нестачу повітря, нестерпний сморід, вологу та холод. Найгірші враження на мемуариста справила їжа арештантів, яку подавали в брудному посуді, обліплена великими чорними мухами [29, с. 32, 40].

Відсутність культури по догляду за власним тілом, одягом та житлом, помножена на розпусне життя,

гарантували наявність венеричної хвороби. Венеричні захворювання у XIX ст. були досить поширеними та не викликали великої сенсації, більше того, асоціювалися з багатими привілейованими верствами суспільства. Про масове поширення хвороби свідчить той факт, що здоровим вважався кожен, хто був позбавлений її зовнішніх симптомів. «Кавалерська хвороба», як її ще називали, вражала не тільки чоловіків, а й жінок. Так, дворянин А. Пюнтковський, житель Київської губернії, у 1857 р. звинуватив у венеричному захворюванні свою дружину. Щоправда, звинувачення не підтвердилися [13, арк. 3–4].

Інформації про якісь спеціальні методи лікування сифілісу на сторінках мемуарів не знаходимо. Зустрічаються лише відомості про специфічні заходи профілактики. Наприклад, у 1828 р. за межі м. Києва вигнано шляхтянку М. Кристафовичову, яка займалася проституцією та вважалася небезпечною для оточення [18, арк. 1].

Свідомо нищили своє здоров'я особи, які зловживали спиртними напоями. Вже в XIX ст. алкоголь було визнано за отруту, яка нищить індивіда, родину, а то й цілі народи. Лікарі вказували на негативні наслідки споживання алкоголю: втрату моральності, зміни в характері та функціонуванні внутрішніх органів [27, с. 361].

Знаходимо дуже багато інформації про алкогольну залежність шляхтичів губернії. Так, шляхтич Радомишльського повіту Ф. Маєвський утримувався в Ходорковському монастирі з метою перевиховання, але безрезультатно. У 1800 р. його направлено в «смерительный дом» на лікування [17, арк. 12–14]. У 1831 р. І. Кульчицького, поміщика с. Гудзівки Звенигородського повіту, покаравши різками за алкоголізм, позбавили шляхетського звання та вислали до Сибіру [19, арк. 10]. Поміщик Хржонцевий, власник частини с. Губин Радомишльського повіту [8, арк. 1] та поміщик м. Махнівки Ф. Барановський [9, арк. 1] втратили повагу товаришів та родини внаслідок постійних бійок, скандалів та образ. У 1862 р. зафіксовано напад білої гарячки у мешканця с. Поляне, поручника у відставці Помяна, який хотів зняти російський прапор біля київської гауптвахти та повісити польський. Як виявилось, чоловік хотів інсценувати політичний злочин, щоб його розстріляли, так як йому набридло бродяжне існування. Родичі від хворого відмовилися, тому останнього відправили у госпіталь. Подальша доля невідома [12, арк. 1; 16].

Незважаючи на те, що зловживання алкоголем вважалось хворобою, шляхів боротьби з нею ще не було знайдено. Боролися з проявами алкоголізму неефективними способами: фізичними покараннями, осудом, засланням.

В окрему групу варто виділити захворювання, яким піддавались новонароджені та діти. Дитяча смертність в окреслений період просто вражає. Е. Тарше, описуючи свою сім'ю, згадує трьох братів та сестер, які померли ще немовлятами [30, с. 5]. Н. Олізар, брат київського губернського маршалка дворянства Г. Олізара, залишив жакхливий опис складних пологів своєї дружини Емілії, та ще жакхливіший опис смерті новонародженої доньки, яка спливла кров'ю за три дні після народження. Врятувати немовля намагалися зусиллями двох лікарів, які перепробували різні засоби лікування – навіть прикладали п'явок. Дружині ще кілька днів після пологів не говорили

про смерть дитини, оберігаючи від зайвих переживань [28, с. 134]. Така практика замовчування хвороб та смерті, до слова, була широко поширена в середовищі шляхти.

С. Бойченко до найрозповсюдженіших дитячих хвороб відносить «дитячу хворобу», «родимець» та «слабосилля», наголошуючи, що діагностика смертності новонароджених завжди залишалася проблематичною. Найбільший відсоток серед причин смерті дітей становили хвороби під загальним діагнозом «дитяча хвороба». Дослідниця припускає, що це загальне виснаження організму дітей віком до 2-х років внаслідок неякісного харчування, худорлявість. Немовлята помирили від передчасного народження, слабосилля, які зазначені як «слабке від народження». Терміном «родимець» або «родимчик» позначалися епілептичні випадки або вроджені вади, отримані дітьми в результаті родових травм під час пологів або занесеної інфекції, або була пов'язана з вродженою патологією. Від «худосочия», золотухи помирили діти до п'яти років. Золотуха була «прирожденной болезнью худосочия», від якої страждали залози [1, с. 49].

Вже згаданий Е. Тарше, до небезпек, які загрожували життю дітей та підлітків, відносить молодість. Мемуарист стверджує, що для молоді притаманна схильність до сумних мрій, депресій, прихованої задуми, хворобливе сприйняття світу. Так як сам автор проживав в сільській місцевості на Смілянщині, то до чинників, які посилювали депресію, зараховував відсутність розваг, товариських контактів, можливостей до самореалізації. Вихід з депресії вбачав у праці, але, якщо остання не допомагала, то, як наслідок, у дітей формувалася слабкий характер [30, с. 17; 19].

Правильність суджень Е. Тарше підтверджують архівні джерела. Знаходимо відомості, що у 1851 р. син власника с. Турбова Бердичівського повіту А. Райського двадцятилітній Франц наклав на себе руки, застрелившись з рушниць поміщика Дрогомирецького. Причиною трагедії слідство назвало меланхолію померлого [12, арк. 3].

Хвороби, викликані розладами нервової системи, були доволі поширеним явищем. Недаремно XIX ст. називали століттям нервовості. Її причини вбачали у зростанні потреб та відсутності засобів їх задоволення [24, с. 87].

Ціна життя серед шляхти, незважаючи на велику кількість можливих інфекційних загроз, чи то в силу моди, чи відсутності інстинкту самозбереження, була низькою. Нехтування життям найяскравіше прослідковується під час дуелей з летальними наслідками. Наприклад, в Черкаському повіті 1858 р., в результаті дуелі з князем О. Кудашевим, отримавши поранення в живіт, загинув поміщик М. Абазов. Надана перша медична допомога присутнім на дуелі лікарем, який намагався зупинити кровотечу, не врятувала дуелянта [14, арк. 1; 14].

Специфічне місце в переліку захворювань займає таке цікаве явище як симуляція хвороб. Багато прикладів підтверджують, що симуляція була ефективною стратегією виходу з різних неприємних ситуацій та уникнення покарання в період репресій шляхти, спричинених польськими національно-визвольними повстаннями. Так, сфальсифікована медична довідка допомогла уникнути арешту в 1831 р. економові О. Браницької Домбровському, якого підозрювали в підтримці повстання [6, с. 189]. Дружина київського адвоката М. Марцишевська уникнула покарання за те, що не встала під час співання гімну «Боже

царя храни» в пансіоні шляхетних дівчат Залевської у м. Київ у 1834 р., приїхавши на публічне випробування після закінчення першого року навчання своєї дочки, написала пояснення, в якому запевняла, що в неї були «жіночі дні» і вона ледь не зомліла, тому й не могла встати [10, арк. 1–2]. Власниця магазину мод на Хрещатику Ю. Скорочинська мала покинути територію імперії та виїхати в Королівство Польське за носіння польського національного одягу, але, пред'явивши медичну довідку від лікаря про хворе серце, отримала відстрочку по виконанню розпорядження [15, арк. 21].

Не тільки шляхта користувалася хворобою як прикриттям. Хвороби використовувалися ще й російською владою як інструмент маніпуляцій та залякування. Наприклад, напередодні польського повстання 1830–1831 рр., під приводом можливого спалаху епідемії холери, за пропозицією командира 4-го кавалерійського корпусу генерал-лейтенанта Ф. Ридигера та розпорядженням (від 28 листопада 1830 р.) генерал-губернатора Б. Княжнина уманське повітове училище при монастирі було закрито [4, с. 250]. З метою недопущення участі у повстанні церковних служителів такі заходи були поширені й на інші василіанські навчальні заклади Київщини.

У джерелах знаходимо інформацію про вплив хвороби на хворого та його оточення. Так, хвороба брата Г. Дзялинської, який у 1815 р., напередодні Київських контрактів, захворів на виразку у горлі, була сприйнята мало не як кінець світу. Мати та сестра хворого днями і ночами не відходили від його ліжка. Одування брата Г. Дзялинська приписує заслугам Бога [23, с. 163].

Як вже зазначалося, у XIX ст. шляхта в питаннях життя та здоров'я покладалася більше на Бога, а не на лікарів. Цю тезу підтверджують спогади Ш. Конопацького, який закарбував у своїй пам'яті випадок з дитинства, коли у семирічному віці (1797 р.) мало не вдавився булавкою. Мама, злякавшись, почала молитися: «Святий Антонію, рятуй», а тітка, не втративши розуму, надала першу медичну допомогу [25, с. 14].

Рідше зустрічаємо випадки свідомого використання на практиці прогресивних методик по догляду за хворими дітьми, а не сліпого покладання на Божу милість. В. Ласоцький занотував, що в дитинстві був хворобливою дитиною (кволий та золотушний), але мама, не втрачаючи надію, після уважного прочитання праці А. Снядецького «Про фізичне виховання дітей» та популярного підручника Хоуфеленда (Houffeland), енергійно взялася за поліпшення його здоров'я. Загартувала сина щоранку, обливаючи його холодною водою, взимку обтирала снігом, наказуючи кричати: «хоча холодно, але корисно». Літом хлопця тримали цілими днями в саду на свіжому повітрі, дозволяючи ходити босоніж по росі, дощу та болоті. Матір наглядала за дотриманням спеціальної дієти: страви найпростішого приготування, але продукти лише першої свіжості, забороняла пити чай та каву до 12 років. Стежила, щоб помешкання було просторим, світлим, сухим, регулярно прибиралося та провітрювалося. Результат таких інтенсивних заходів був досить успішним. Стан здоров'я Ласоцького покращився, а загроза для життя зникла [26, с. 8].

Крім застосування на практиці нових методик покращення здоров'я у XIX ст. була поширеною практика виїзду на лікування на мінеральні води в межах імперії та за кордон. Благотворний вплив води на організм людини

пов'язували не тільки зі щоденним купанням, яке мало профілактичний та естетичний характер, але також з її лікувальними властивостями. А. Наперала зауважує, що XIX ст. в контексті наукового розвитку гігієни було століттям води [27, с. 356].

Відомо, що поміщики губернії їздили у м. Коростишів Радомишльського повіту, щоб випробувати на собі ефект цілющих властивостей води (справа вибула з архіву) [11, арк. 1–3].

В документах містяться численні підтвердження популярності «водного лікування». Так, Ю. Потоцький лікував свої хвороби на невеликому курорті Береж, який розташовувався на висоті 1219 метрів над рівнем моря у Піренеях. Курорт славився тринадцятьма джерелами мінеральних вод з великим вмістом натрію та сірки [21, с. 137]. Графиню О. Браницьку, яка страждала на судороги та хворобу ніг, возили на лікування на води Карлсбаду [6, с. 301].

Лікувальні властивості мінеральних вод виправдовували очікування хворих. Єдиним мінусом такого типу лікування був нетривалий ефект та необхідність періодичного повторення процедур, що, зважаючи на труднощі доїзду та матеріальні затрати, значно ускладнювало його доступність.

В заможних родинах модно було мати домашніх лікарів, яких наймали навіть з-за кордону. З їх послуг частіше користалися аристократи та багаті шляхтичі, які фінансово могли собі це дозволити. В першій половині XIX ст. така форма фахової опіки над хворими була практично єдиною доступною. Шпитальництво знаходилося у початковій стадії розвитку.

Найбагатші родини губернії більше довіряли закордонним лікарям, які вважалися більш прогресивними, а їх методики лікування ефективнішими. Лікарів з-за кордону поважали та цінували. Сучасники залишили спогади про постійну присутність в домі Браницьких у Білій Церкві іноземних лікарів, яких наймали для блага дітей [6, с. 306]. О. Браницька, оберігаючи своїх дітей, мало довіряла місцевій медицині. Такої ж думки була С. Потоцька, яка, розуміючи безсилля місцевих лікарів у боротьбі з її недугою, на початку літа 1822 р. особисто відправляється в Берлін на лікування до знаменитих лікарів того часу [5, с. 384–389]. Преференція іноземним лікарям не завжди гарантувала результат. Як бачимо на прикладі Софії, гроші та лікарі з відомими іменами не врятували її від злоякісної пухлини. У цьому конкретному випадку винні не стільки лікарі, як виразне нехтування власним здоров'ям.

Менш заможна шляхта обслуговувалася місцевими лікарями. Їх послуги оцінювалися значно дешевше, але, традиційно, вважалися менш якісними. Хоча, як свідчать документи, часто місцеві лікарі здобували медичну освіту за кордоном, отримуючи якісну фахову підготовку. Наприклад, в Уманському повіті відоме прізвище Івана (Яна) Батиста Де Котта (власник с. Зелений Ріг Уманського повіту), який отримав 1802 р. у Відні диплом доктора медицини та хірургії. Повернувшись до Росії, він у 1822 р. отримує патент на прийняття в члени Імператорської медично-хірургічної академії та звання кореспондента Академії (1823 р.). У 1830 р., за приписом Уманського земського суду, їздив по селах повіту, оглядаючи хворих та встановлюючи причини раптових смертей. Такі заходи здійснювалися з метою виявлення

ознак холери та швидшого її подолання. Крім допомоги бідним верствам населення, виконував у 1836–1837 рр. обов'язки домашнього лікаря у поміщика Тарашанського повіту Савицького та графині Браницької. За сумлінну та старанну допомогу хворим на протязі 28 років, та активну боротьбу з епідемією холери, користувався неабиякою повагою в суспільстві [3].

Щоб краще уявити рівень підготовки місцевих лікарів, послугами яких користувалася шляхта, варто звернути увагу на функціонування медичного факультету Університету святого Володимира як осередку підготовки медичних фахівців. Потрібну інформацію знаходимо на сторінках «Спогадів мого життя» вихідця з Волинської губернії студента медичного факультету (1854–1858/9 рр.) В. Ласоцького. Автор зазначає, що медичний факультет Університету святого Володимира було відкрито в 1841 р. Програма курсу на факультеті, крім суто природничих предметів з фізики, хімії, мінералогії, ботаніки, зоології, включала лекції на перших двох курсах з анатомії людини, порівняльної анатомії та фізіології, історії, енциклопедії та медичної методології, на останніх трьох курсах з фармакогнозії, фармакології, гігієни, анатомії судової медицини, анатомічної патології та патології, загальної та спеціальної терапії, акушерства, жіночих та дитячих хвороб, теоретичної хірургії, топографічної анатомії та операційної хірургії. Від першого по п'ятий курс відбувалися практичні заняття на трупах з описової анатомії патологічної, хірургічної та судової медицини. На третьому та четвертому курсі практику проходили в спеціально обладнаних терапевтичній, хірургічній та акушерській клініках, на п'ятому курсі у військовому шпиталі на Печерську [26, с. 152–153].

Найважливішим предметом перших двох років навчання була описова анатомія, поєднана з наукою виготовлення препаратів та практичними заняттями на трупах. Зацікавленість та захопленість обраною професією підтверджується тим фактом, що молоді студенти могли до ночі при свічках працювати в анатомічному театрі Університету святого Володимира [26, с. 172].

Сумлінними у здобутті азів медицини були далеко не всі студенти. Багато хто, обираючи при вступі спеціальність, мало уявляв професійні обов'язки, а вибір професії ставав лотереєю. Тому не дивно, що нерідко студенти були не зацікавлені у навчанні. Так, у 1862 р. була припинена виплата грошової допомоги К. Лозовському, призначена студентам–медикам Київським дворянським зібранням під час виборів 1860 р., за розгульне життя та «замеченое в нем отсутствия ума» [2, арк. 5–6]. Приклад К. Лозовського, який був далеко непоодиноким, пояснює одну з причин недовіри до лікарів та медицини – неякісна фахова підготовка.

Непристизність професії лікаря серед поляків та недовіра до лікарів, не стали на заваді зростанню попиту на медичні послуги у суспільстві. Це підтверджує Е. Тарше, говорячи, що однією з основних причин його вступу на медичний факультет було бажання на власному прикладі розвіяти упереджене ставлення до лікарів.

Отже, визначивши причини смертності та основні хвороби, поширені серед шляхти Київської губернії в XIX ст., можна зробити наступні висновки. По-перше, причинами смертності були не тільки хвороби. Поширенням і звичним явищем було нехтування власним життям, що проявлялось в проведенні дуелей як способі

демонстрування своєї шляхетності. По-друге, смерть трактувалась як «воля Божа», звідси впливає наступний цікавий факт: професія лікаря не завжди була синонімом поваги в суспільстві. Часто шляхетські родини воліли скоріше звернутись за допомогою до Бога, ніж до медицини. Однак модно було мати власного домашнього лікаря. По-третє, методи лікування часто були неадекватними, не давали очікуваного ефекту, можливо, саме це було причиною непопулярності в суспільстві офіційної медицини.

Список використаних джерел

1. Бойченко С. Основні причини та фактори смертності населення Чернігова (за матеріалами метричних книг XIX – початку XX ст.) / С. Бойченко // Сіверянський літопис. – 2016. – №4. – С.48–54.
2. Державний архів Київської області. – Ф.2. – Оп.177. – Спр.591. – 12 арк.
3. Там само. – Ф.782. – Оп.2. – Спр.415.
4. Кривошея І. І. Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / І. І. Кривошея. – Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавць «Сочинський»), 2014. – 254 с.
5. Лоск С. Історія прекрасної Бітинки: Оповідь про життя Софії Вітг–Потоцької (1760–1822) / С. Лоск. – К., 2005. – 448 с.
6. Перерва В. С. Графиня Олександра Браницька (1754–1838). Найщедріша меценатка історії, або Як стати незабутньою жінкою / В. С. Перерва. – Біла Церква: Видавць Пшонківський О. В., 2016. – 480 с.
7. Фундуклей І. І. Статистическое описание Киевской губернии / И. И. Фундуклей. – Ч. I. – Санкт–Петербург: Типография МВД, 1852. – 592 с.
8. Центральний державний історичний архів України. – Ф.442. – Оп.136. – Спр.190 а. – 8 арк.
9. Там само. – Оп.141. – Спр.319. – 7 арк.
10. Там само. – Оп.784. – Спр.145. – 8 арк.
11. Там само. – Оп.794. – Спр.194. – 3 арк.
12. Там само. – Оп.801. – Спр.90. – 11 арк.
13. Там само. – Оп.807. – Спр.266. – 19 арк.
14. Там само. – Оп.809. – Спр.143. – 81 арк.
15. Там само. – Оп.811. – Спр.197. – 39 арк.
16. Там само. – Оп.812. – Спр.101. – 18 арк.
17. Там само. – Ф.533. – Оп.1. – Спр.37. – 58 арк.
18. Там само. – Оп.2. – Спр.419. – 2 арк.
19. Там само. – Оп.2. – Спр.692. – 10 арк.
20. Ціборовський О. М. Динаміка чисельності населення міста Києва та його природний рух за матеріалами київських дослідників XIX століття / О. М. Ціборовський, В. М. Сорока // Україна. Здоров'я нації. – 2015. – №1. – С.76–83.
21. Чубіна Т. Щенний Єжи Потоцький: біографічний нарис / Т. Чубіна // Наукові праці: Науково–методичний журнал. – Т.88. – Вип.75. Історичні науки. – Миколаїв: Вид–во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С.133–139.
22. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia / T. Bobrowski. – Warszawa, 1979. – Т.1. – 505 s.
23. Działyńska H. Pamiętnik przeszłości. Wspomnienia z lat 1794–1832 / H. Działyńska. – Warszawa, 1960. – 575 s.
24. Główna przyczyna nerwowości // «Przewodnik Zdrowia, Pismo poświęcone pielęgnowaniu zdrowia i sposobowi życia według praw i wskazówek przyrody». – Berlin, 1897. – №11. – S.87.
25. Konopacki Sz. Pamiętniki / Sz. Konopacki. – Warszawa: Drukarnia Granowskiego i Sikorskiego, 1899. – 152 s.
26. Lasocki W. Wspomnienia z mojego życia / W. Lasocki. – Kraków, 1933. – Т.1. W kraju. – 495 s.
27. Napierała A. Publiczna strona życia prywatnego. O zdrowiu, higienie i długowieczności na łamach poradników i czasopism higienicznych w drugiej połowie XIX wieku / A. Napierała // Życie Prywatne Polaków w XIX wieku. – Olsztyn, 2013. – S.349–365.
28. Olizar N., Pamiętniki / N. Olizar. – Lipsk, 1871. – 211 s.
29. Rawita–Gawroński Fr. Moje przygody w roku 1863–1864 w Kijowie / Fr. Rawita–Gawroński. – Warszawa, 1922. – 118 s.
30. Tarszę E. Zamieć w stepach. Opowiadanie obywatela z polskiej, w pierwszych latach XIX wieku / E. Tarszę. – Petersburg, 1862. – 120 s.
31. Woźniak K. P. «...Lubo na ciele słabujący» – człowiek w chorobie i wobec choroby w świetle pamiętników XIX wieku / K. P. Woźniak // Życie Prywatne Polaków w XIX wieku. – Olsztyn, 2013. – S.367–383.

References

1. Bojchenko S. Osnovni prychny ta faktory smertnosti naselennja Chernigova (za materialamy metrychnykh knyг XIX – pochatku XX st.) / S. Bojchenko // Siverjans'kyj litopys. – 2016. – №4. – S.48–54.
2. Derzhavnyj arhiv Kyi'vs'koi' oblasti. – F.2. – Op.177. – Spr.591. – 12 ark.
3. Tam samo. – F.782. – Op.2. – Spr.415.
4. Kryvosheja I. I. Shljahta Umanshyny v impers'ku dobu (kinec' XVIII – persha polovyna XIX st.) / I. I. Kryvosheja. – Uman': VPC «Vizavi» (Vydavec' «Sochins'kyj»), 2014. – 254 s.
5. Lojek Je. Istorija prekrasnoi' Bitynky: pro zhyttja Sofii' Vitt–Potoc'koi' (1760–1822) / Je. Lojek. – K., 2005. – 448 s.
6. Pererva V. S. Grafynja Oleksandra Branyc'ka (1754–1838). Najshhedrisha mecenatka istorii', abo Jak staty nezabutn'uju zhinkoju / V. S. Pererva. – Bila Cerkva: Vydavec' Pshonkivs'kyj O. V., 2016. – 480 s.
7. Funduklej I. I. Statisticheskoe opisanie Kievskoj gubernii / I. I. Funduklej. – Ch. I. – Sankt–Peterburg: Tipografija MVD, 1852. – 592 s.
8. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrai'ny. – F.442. – Op.136. – Spr.190 a. – 8 ark.
9. Tam samo. – Op.141. – Spr.319. – 7 ark.
10. Tam samo. – Op.784. – Spr.145. – 8 ark.
11. Tam samo. – Op.794. – Spr.194. – 3 ark.
12. Tam samo. – Op.801. – Spr.90. – 11 ark.
13. Tam samo. – Op.807. – Spr.266. – 19 ark.
14. Tam samo. – Op.809. – Spr.143. – 81 ark.
15. Tam samo. – Op.811. – Spr.197. – 39 ark.
16. Tam samo. – Op.812. – Spr.101. – 18 ark.
17. Tam samo. – F.533. – Op.1. – Spr.37. – 58 ark.
18. Tam samo. – Op.2. – Spr.419. – 2 ark.
19. Tam samo. – Op.2. – Spr.692. – 10 ark.
20. Ciborovs'kyj O. M. Dynamika chysel'nosti naselennja mista Kyjeva ta jogo pryrodnyj ruh za materialamy kyi'vs'kyh doslidnykiv XIX stolittja / O. M. Ciborovs'kyj, V. M. Soroka // Ukrai'na. Zdorov'ja nacii'. – 2015. – №1. – S.76–83.
21. Chubina T. Shhensnyj Jezhy Potoc'kyj: biografichnyj narys / T. Chubina // Naukovi pracj: Naukovo–metodychnyj zhurnal. – T.88. – Vyp.75. Istorychni nauky. – Mykolaiv: Vyd–vo MDGU im. Petra Mogyly, 2008. – S.133–139.
22. Bobrowski T. Pamietnik mojego zycia / T. Bobrowski. – Warszawa, 1979. – T.1. – 505 s.
23. Działyńska H. Pamietka przeszłości. Wspomnienia z lat 1794–1832 / H. Działyńska. – Warszawa, 1960. – 575 s.
24. Główna przyczyna nerwowości // «Przewodnik Zdrowia, Pismo poświęcone pielęgnowaniu zdrowia i sposobowi życia według praw i wskazówek przyrody». – Berlin, 1897. – №11. – S.87.
25. Konopacki Sz. Pamietniki / Sz. Konopacki. – Warszawa: Drukarnia Granowskiego i Sikorskiego, 1899. – 152 s.
26. Lasocki W. Wspomnienia z mojego zycia / W. Lasocki. – Kraków, 1933. – T.1. W kraju. – 495 s.
27. Napierała A. Publiczna strona życia prywatnego. O zdrowiu, higienie i długowieczności na łamach poradników i czasopism higienicznych w drugiej połowie XIX wieku / A. Napierała // Życie Prywatne Polaków w XIX wieku. – Olsztyn, 2013. – S.349–365.
28. Olizar N., Pamietniki / N. Olizar. – Lipsk, 1871. – 211 s.
29. Rawita–Gawroński Fr. Moje przygody w roku 1863–1864 w Kijowie / Fr. Rawita–Gawroński. – Warszawa, 1922. – 118 s.
30. Tarszę E. Zamieć w stepach. Opowiadanie obywatela z polskiej, w pierwszych latach XIX wieku / E. Tarszę. – Petersburg, 1862. – 120 s.
31. Woźniak K. P. «...Lubo na ciełe słabujący» – człowiek w chorobie i wobec choroby w świetle pamietników XIX wieku / K. P. Woźniak // Życie Prywatne Polaków w XIX wieku. – Olsztyn, 2013. – S.367–383.

Yartsun I. O., PhD student at History Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman), yulia.yartsun90@gmail.com

Diseases of the nobility and their treatment in the 19th century (based on Kyiv province materials)

Discovering the history of everyday life of the privileged strata in society on the Ukrainian territories, the author draws attention to the aspect of health, hygiene, diseases and their treatment as a guarantee of life among the nobility of Kyiv province in the 19th century. Realizing the goal of research, to identify the causes of mortality and major diseases which were common among the nobility in the province of Kyiv in the 19th century based on the analysis of contemporary memoirs and archival sources, the author makes the following conclusions. Firstly, the causes of death were not only diseases. Neglecting their own lives, which can be seen from conducted duels as a way

to demonstrate their nobleness, was widespread and common. Secondly, the death was treated as «God's will» consequently the following interesting fact appears: the medical profession was not always synonymous with respect in society. Noble families often chose to ask God but medicine for help. However, it was fashionable to have their own family doctor. Thirdly, treatment methods were often inadequate. They did not give the desired effect, perhaps, that was the reason for being unpopular with the society of official medicine.

Keywords: nobility, Kiev province, 19th century, memoir literature, diseases, hygiene, medicine.

* * *

УДК 94(477+100)«1914/1918»:355.4

Лозинський А. Ф.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
гуманітарних дисциплін та соціальної роботи,
Львівський державний університет безпеки
життєдіяльності (Україна, Львів),
lozynskiy@gmail.com

ГАЛИЧАНИ НА ФРОНТАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Сучасна українська історична наука мало звертає уваги до питань участі й ролі галичан–українців на фронтах Першої світової війни. Фактично майже в усіх бойових діях на фронтах війни у складі австро–угорської армії брали участь українці, мобілізовані з території Східної Галичини й Західної Волині.

Особливі зразки звитяги і героїзму у бойових діях проти російської армії продемонстрував легіон УСС. Приклади витривалості та мужності показували й українські галичани, які не вагаючись пішли на фронт у вир бойових дій. Австрійці відзначали, що українки стали першими жінками в збройних силах тодішніх європейських держав. У боях на Італійському фронті брав участь і наймолодший воїн Першої світової війни – семирічний хлопчик з–під Тернополя Мирослав Луцишин, який служив рядовим медичної служби в армійському військово–польовому шпиталі.

Проявили себе і українські моряки, які проходили службу на Адріатичному морі. Особливо вони відзначилися у підводному флоті та військово–морських санітарно–медичних підрозділах.

Ключові слова: Перша світова війна, галичани на фронтах, легіон Українських січових стрільців, жінки–військовослужбовці, українські моряки, звитяга, героїзм, мужність.

Сучасна українська історична наука незаслужено мало звертає уваги до питань участі й ролі галичан–українців на фронтах Першої світової війни. Через це створюється враження, що вони воювали на фронті лише в складі легіону Українських січових стрільців (УСС). Даній проблемі присвячені окремі публікації Д. Адамєнка, О. Калініченка, М. Кравчука, О. Мазура, І. Мягкого, І. Патера, О. Реєнта та ін., де зустрічаються певні відомості про українських військовослужбовців австро–угорської армії та спеціальні дослідження М. Гуйванюка, В. Гордієнка, М. Литвина, К. Науменка та ін., що стосуються історії українського січового стрілецтва. З аналізу історіографії можна зробити висновок, що основна увага вітчизняних науковців направлена на дослідження політичної, соціально–економічної та культурної історії Австро–Угорщини, і лише фрагментарно згадується про її збройні сили. В основному пов'язуючи їх діяльність з формуванням національної армії в роки Першої світової війни.

Тому, необхідність зруйнувати цей стереотип потребує посиленої уваги дослідників, треба зайнятися поглибленням вивченням ролі галичан–українців в австро–угорській армії. Вивчення цієї проблеми, також, дає змогу переосмислити роль українських військовослужбовців у розвитку військового руху та військового будівництва загалом в роки Першої світової війни.

Метою статті є висвітлення участі галичан–українців у бойових діях австро–угорської армії на фронтах Першої світової війни.

Фактично майже в усіх баталіях на фронтах Першої світової війни у складі австро–угорської армії брали